

Από το τραμ της δημοκρατίας στη Γαλάζια Πατρίδα

Από «φωνή των αποκλεισμένων», ο Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν έγινε αυταρχικός ηγέτης, διαμορφώνοντας καθεστώς απόλυτου ελέγχου και επιθετικής **εξωτερικής πολιτικής**, που αμφισβητεί θεσμούς και ισορροπίες στην Τουρκία

Εχει περάσει ένα τέταρτο του αιώνα από την τελευταία σοβαρή και συστηματική προσπάθεια εκδημοκρατισμού της Τουρκίας. Τον εκδημοκρατισμό της χώρας διευκόλυνε τότε το καθεστώς της υποψηφιότητας, το οποίο αποδόθηκε στην Τουρκία από την Ευρωπαϊκή Ένωση υπό την προϋπόθεση ότι θα ακολουθούσαν θεμελιώδεις αλλαγές στους θεσμούς και τη λειτουργία του κράτους. Μερικά χρόνια αργότερα, τα όποια «κεκτημένα» του επιχειρούμενου εκδημοκρατισμού έπαυσαν ενώ η ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας «πάγωσε».

Η νίκη του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP) στις αρχές της νέας χιλιετίας έφερε στο προσκήνιο τον Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, το πρόσωπο που έμελλε να κυριαρχήσει στα πολιτικά πράγματα της Τουρκικής Δημοκρατίας για περισσότερες από δύο δεκαετίες καταφέροντας να ξεπεράσει και τον ίδιο τον ιδρυτή της, Κεμάλ Ατατούρκ. Πράγματι, οι επιδόσεις του Ερντογάν στον εκλογικό στίβο όλα αυτά τα χρόνια προκαλούν θαυμασμό. Ο ίδιος έχει αναδειχθεί νικητής σε τρεις προεδρικές εκλογές (2014, 2018, 2023), το κόμμα του οποίου ηγείται (AKP) έχει βρεθεί στην πρώτη θέση σε επτά εκλογικές αναμετρήσεις (2002, 2007, 2011, Ιούνιος και Νοέμβριος 2025, 2018, 2023), επιτυγχάνοντας μάλιστα την απόλυτη πλειοψηφία στις τέσσερις από αυτές, ενώ τόσο ο ίδιος όσο και το κόμμα του (AKP) έχουν δει τις προτάσεις που έθεσαν στην κρίση του λαού σε δημοψήφισματα (2007, 2010, 2017) να εγκρίνονται.

Μοναδικές πράγματι επιδόσεις για ένα φτωχόπαιδο με ταπεινή καταγωγή που κατάφερε να περιθωριοποιήσει τους υποστηρικτές του ιδρυτή της σύγχρονης Τουρκίας, να διαμορφώσει από τα πρώτα χρόνια της εξουσίας του την εικόνα ενός «ηγέτη-συμβόλου» και ενός σύγχρονου πολιτικού μύθου αμφισβητώντας ανοικτά την παρακαταθήκη του Κεμάλ Ατατούρκ και προωθώντας την οικοδόμηση της Νέας Τουρκίας.

«Δολοφονώντας ανεπαισθητως» τη Δημοκρατία

Από τα τέλη της δεκαετίας του 2000, επιχειρήθηκε η οικοδόμηση του «brand name» Ερντογάν, η εξέλιξη και εδραίωση της κυ-

Γράφει ο **Παναγιώτης Τσούκωνας**

Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και επικεφαλής του προγράμματος ασφάλειας και **εξωτερικής πολιτικής στο Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής**

ριαρχίας του και τελικά η σταδιακή – αλλά σταθερή – μετατροπή της Τουρκίας από «κράτος του ενός ανθρώπου» σε «καθεστώς του ενός ανθρώπου». Ο ίδιος ο Ερντογάν μεταμορφώθηκε σταδιακά από «τραχύς δημοκράτης» – που ασκούσε την «πραγματική δημοκρατία» δίνοντας φωνή στους καταπιεσμένους μουσουλμάνους πολίτες καθώς και τη θέση που τους άξιζε – σε «αφοσιωμένο απολυταρχικό ηγέτη». Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει η Χάνα Λουσίνα Σμιθ (1):

«Στις αρχές του 2013, ο Ερντογάν μεταμορφώθηκε από προβληματικό, αλλά σε μεγάλο βαθμό ανεκτό, δημοκράτη σε αδιάτακτο αυταρχικό λαϊκιστή. Μέσα σε δύο χρόνια είχε μετατραπεί σε μια μιστή φηγούρα, πασίγνωστη σε ολόκληρο τον κόσμο και, στη συνέχεια, οδήγησε τη χώρα του στην πιο ταραγμένη εποχή των τελευταίων δεκαετιών. Σε διάστημα δεκαοκτώ μηνών, το 2015 και το 2016, η Τουρκία αντιμετώπισε την προσφυγική κρίση, ένα κύμα τρομοκρατικών επιθέσεων, μια νέα έκρηξη βίας στις κουρδικές περιοχές της και μια απόπειρα πραξικοπήματος.

Εκτοτε, έστω με κάποια καθημερινή σταθερότητα και κανονικότητα που αποκαταστάθηκε για τους περισσότερους Τούρκους, ο Ερντογάν εδράωσε ακόμα περισσότερο τη θέση του και χτύπησε πιο σκληρά την αντιπολίτευση».

Πράγματι το αποτυχημένο στρατιωτικό πραξικόπημα (ή για κάποιους παρωδία πραξικόπηματος) της 15ης Ιουλίου 2016 κραταίωσε ακόμα περισσότερο την κυριαρχία του Ερντογάν στο εσωτερικό της χώρας, ενώ τόνωσε την αυτοπεποίθηση και κυρίως την επιμονή του να συστήσει ένα αυταρχικό προεδρικό καθεστώς όπου το σύνολο των κυβερνητικών υπηρεσιών καθώς και των φορέων επιβολής του νόμου και της άμυνας θα υπόκεινται πλήρως στον προσωπικό του έλεγχο. Όμως οι αποφάσεις και οι ενέργειες της τουρκικής κυβέρνησης από την επόμενη κιόλας ημέρα του πραξικοπήματος (το κύμα εκκαθαρίσεων, προγραφών και διώξεων στον στρατό, στην αστυνομία, στο δικαστικό σώμα, ακόμα και στον χώρο της εκπαίδευσης) δεν κατάφεραν και πάρα πολλά από μια προσωρινή κατίσχυση της **πολιτικής**

Οπαδός του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν κοντά στα κεντρικά γραφεία του κόμματος του τούρκου προέδρου στην Κωνσταντινούπολη

REUTERS/COBAN TOMASZCZAK

κυριαρχίας του Ερντογάν και του κόμματός του, ενώ βάθυσαν τον διχασμό της τουρκικής κοινωνίας, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις δυναμικής εσωτερικής σύγκρουσης.

«Η Δημοκρατία είναι ένα τραμ»

Οι πραγματικότητες αυτές επιβεβαιώνουν την ιδιότυπη και κυνική αντίληψη του τούρκου προέδρου για την έννοια της δημοκρατίας. Η αναφορά εδώ σχετίζεται με τον γνωστό «αφορισμό» του ίδιου του Ερντογάν – ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, όταν εμφανιζόταν ως το ανερχόμενο αστέρι στους κύκλους των συντηρητικών ισλαμιστών – ότι «η δημοκρατία είναι σαν ένα τραμ στο οποίο ανεβαίνεις για να διανύσεις μια απόσταση και από το οποίο κατεβαίνεις όταν φτάσεις στον προορισμό σου». Δεν είναι για αυτό τυχαίο ότι τις συνέπειες αυτής της αντίληψης θα υποστούν όχι μόνον τα «παιδιά του Ατατούρκ» αλλά ακόμα και οι στενοί συνοδοιπόροι του Ερντογάν (με χαρακτηριστικότερο ίσως παράδειγμα τον «αποκεφαλισμό» του Αχμέτ Νταβούτσογλου με συνοπτικές διαδικασίες μετά τη σχετικά σύντομη θητεία του ως πρωθυπουργού), καθώς και διάφορες κοινωνικές ομάδες και μειονότητες που δεν μπορούν να προσαρμοστούν στη συντηρητική και αυταρχική Νέα Τουρκία που οικοδομεί ένας αυθεντικά μεταμοντέρνος λαϊκιστής ηγέτης.

Η ικανότητα ενός αυταρχικού ηγέτη να αναπαράγει την εξουσία του δεν συνδέεται μόνο με τα εξαιρετικά ισχυρά ανατακαστικά αντιμνημόνια των πολιτικών του αντιπάλων αλλά και με την ικανότητα να εφευρίσκει συνεχώς νέα αφηγήματα που μπορούν από τη μια πλευρά να συσπειρώνουν τους οπαδούς του και από την άλλη να απονομιμοποιούν τις αντιπολιτευτικές φωνές στο εσωτερικό της Τουρκίας. Πράγματι από την αρχή της πολιτικής του καριέρας και παρουσιάζοντας ένα κεντρικό πρόσωπο, ο «χαρισματικός» Ερντογάν θα εκμεταλλευτεί τις πολύχρονες αντιπαράθεσεις των πολιτικών του αντιπάλων χρησιμοποιώντας αρχικά τους φιλελεύθερους δημοκράτες για να αποδυναμώσει την κοσμική καθεστειακή τάξη και κατόπιν τους εθνικιστές για να απαλλαγεί από τα φιλελεύθερα και προοδευτικά στοιχεία της Τουρκίας. Τα αφηγήματα που κατά καιρούς κατασκευάζει ο Ερντογάν θα καταφέρουν τελικά να επιβληθούν διότι σπέρνονται σε έδαφος που είχε καλλιεργήσει μια επίσης δεσποτική προσωπικότητα, ο ιδρυτής της Τουρκικής Δημοκρατίας Κεμάλ Ατατούρκ, ο οποίος – αν και νεκρός εδώ και πολλές δεκαετίες – ήταν πάντα ο μεγάλος αντίπαλος του τούρκου προέδρου.

Η αμφισβήτηση του ηγέτη συνεπάγεται περισσότερο αυταρχισμό

Κατά την περίοδο διακυβέρνησης της Τουρκίας από τον Ερντογάν, η διαδικασία εκδημοκρατισμού της ήδη «καεκτικής δημοκρατίας» δέχθηκε πρόσθετα πλήγματα και βίωσε πτώση, ενώ η χώρα υπό την ηγεσία του Ερντογάν έδειξε να αποκτά ολοένα και περισσότερο χαρακτηριστικά κεντροασιατικής «δημοκρατίας»: πανίσχυρη ανέλεγκτη

προεδρία, συνταγματικά τραυματισμένη διάκριση των εξουσιών, «κράτος δικαίου» που λειτουργεί υπέρ του κράτους και κατά του πολίτη, με μόνες τις εκλογές να «νομιμοποιούν» μια ανταγωνιστική αλλά αυταρχική πολιτική διαδικασία. Στο τέλος της ημέρας μοιάζει να έχει λίγη σημασία εάν η Τουρκία του Ερντογάν θα χαρακτηριστεί ως «ανελεύθερη δημοκρατία» (illiberal democracy), δηλαδή ως ένα αυταρχικό καθεστώς το οποίο εδραιώνεται και νομιμοποιείται μέσω της εκλογικής διαδικασίας ενώ στην πραγματικότητα υπάρχει διάβρωση των δημοκρατικών κανόνων και θεσμών ή ως «ανταγωνιστικός αυταρχισμός» (competitive authoritarianism), δηλαδή ως ένα υβριδικό πολιτικό καθεστώς που συνδυάζει τυπικούς δημοκρατικούς θεσμούς με αυταρχικές πρακτικές.

Όπως είναι αναμενόμενο, ένας ηγέτης που στηρίζεται στην υποστήριξη του Κόμματος Εθνικιστικής Δράσης για να διατηρεί την εκλογική και πολιτική του πρωτοκαθεδρία δεν είναι ένας συνομιλητής που αντέχει τους συμβιβασμούς. Για αυτό και η στάση του Ερντογάν απέναντι σε πραγματικές ή/και δυνητικές φωνές αμφισβήτησης στο εσωτερικό συνεπάγονταν την υιοθέτηση ακόμα περισσότερων αυταρχικών μεθόδων φίμωσης ή και απονομιμοποίησής τους. Για αυτό και η πρώτη ήττα του AKP σε πολλές μεγάλες πόλεις της Τουρκίας στις δημοτικές εκλογές τον Μάρτιο 2024 αλλά και η περαιτέρω αύξηση της δημοτικότητας του δημάρχου της Κωνσταντινούπολης και μακράν ικανότερου διεκδικητή της προεδρίας της Τουρκίας στις επόμενες εκλογές Εκρέμ Ιράμογλου θα οδηγήσουν τον Ερντογάν στην υιοθέτηση ακόμα δυναμικότερων και αυταρχικότερων επιλογών: φυλάκιση του βασικού πολιτικού του αντιπάλου και στέρξη των πολιτικών του δικαιωμάτων και πιο πρόσφατα τον διορισμό – σε αγαστή συνεργασία με την ελεγχόμενη δικαστική εξουσία – κρατικού επιτρόπου ως επικεφαλής του κόμματος της μείζονος αντιπολίτευσης.

Αυταρχισμός και επιθετικότητα στην εξωτερική πολιτική

Η εμπειρική πραγματικότητα καταδεικνύει ότι η συνεχώς ενισχυόμενη ροπή του καθεστώτος Ερντογάν προς τον αυταρχισμό συνδέεται με την υιοθέτηση τόσο σε επίπεδο ρητορικής (μέσω της απειλής χρήσης βίας) όσο και στο πεδίο (μέσω της προβολής στρατιωτικής ισχύος και πραγματικής χρήσης βίας) επιθετικής εξωτερικής συμπεριφοράς, κυρίως έναντι των γειτόνων της. Τη σύνδεση μεταξύ αυταρχισμού και εξωτερικής επιθετικότητας εξηγούν πειστικά στην περίπτωση της ερντογανικής Τουρκίας τόσο η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (2) όσο και η θεωρία του αμυντικού εθνικισμού (3).

Με βάση την πρώτη προσέγγιση το καθεστώς Ερντογάν ορίζει το «Εμείς» (έθνος, θρησκεία, κόμμα) σε αντιδιαστολή με τον «Άλλο» (εχθρικό κράτος, μειονότητα, εξωτερικές δυνάμεις), και καλλιεργεί την ιδέα της εθνικής ενότητας απέναντι σε εξωτερικούς κινδύνους ενώ η αυταρχική του ταυτότητα παρουσιάζεται ως ανώτερη, με αποτέλεσμα

Στις αρχές του 2013, ο Ερντογάν μεταμορφωνόταν από προβληματικό, αλλά σε μεγάλο βαθμό ανεκτό, δημοκράτη σε αδιάτακτο αυταρχικό λαϊκιστή. Μέσα σε δύο χρόνια είχε μετατραπεί σε μια μισητή φιγούρα, πασιγνώστη σε ολόκληρο τον κόσμο

η Τουρκία να δικαιούται να καταστεί περιφερειακή ηγεμονική δύναμη αναπτύσσοντας αναθεωρητική συμπεριφορά. Με βάση τη δεύτερη προσέγγιση, ο ηγέτης Ερντογάν ανακατασκευάζει την ιστορία ή διαστρεβλώνει την πραγματικότητα προκειμένου να παρουσιάσει τη χώρα (ή/και το έθνος) ως θύμα ή ως ευρισκόμενη υπό διαρκή εξωτερική απειλή. Στο πλαίσιο αυτό παρατηρούμε τη συστηματική και μεθοδική αναπαραγωγή των εθνικιστικών αφηγημάτων και των βαθιά ριζωμένων αντιπαθών και στερεοτύπων (ανταμερικανισμός) από τον ίδιο τον τούρκο πρόεδρο καθώς και τη διάχυσή τους από τα ελεγχόμενα μέσα μαζικής ενημέρωσης με τρόπο συχνά δραματοποιημένο.

Είναι ενδιαφέρον ότι τόσο μέσω της πρώτης προσέγγισης, δηλαδή της δημιουργίας εξωτερικών εχθρών, όσο και μέσω της δεύτερης προσέγγισης, δηλαδή της κατασκευής φόβου λόγω διαρκούς και έντονης εξωτερικής απειλής, τα αυταρχικά καθεστώτα – όπου λείπουν οι ουσιαστικοί θεσμικοί έλεγχοι – έχουν τη δυνατότητα όχι μόνον να κατασκευάζουν εθνικά αφηγήματα χωρίς πραγματικό εσωτερικό αντίλογο αλλά και να απονομιμοποιούν τις αντιπολιτευτικές φωνές στο εσωτερικό τους.

Η σύνδεση αυταρχισμού και επιθετικότητας στην εξωτερική πολιτική βρίσκει δυστυχώς άμεση εφαρμογή στην περίπτωση της Τουρκίας. Πράγματι, την εμπέδωση της κυριαρχίας του Ερντογάν και την ενίσχυση του αυταρχισμού και της καταστολής στο εσωτερικό ακολουθεί μια αυξανόμενη επιθετικότητα και χρήση της στρατιωτικής ισχύος στο εξωτερικό – συνοδευόμενη από το εθνικιστικό αφήγημα της «Γαλάζιας Πατρίδας» – με στόχο την ανάπτυξη περιφερειακού ηγεμονικού ρόλου και την ικανοποίηση συγκεκριμένων αναθεωρητικών φιλοδοξιών.

Το σύνδρομο των Σεβρών (οι εξωτερικές δυνάμεις που επιθυμούν τη διάλυση και τον διαμελισμό της Τουρκίας) δείχνει έτσι να ακολουθεί τα τελευταία χρόνια το σύνδρομο της Λωζάνης όπου τουλάχιστον με βάση τις τοποθετήσεις του για τρίτη φορά επανεκλεγέντος προέδρου της Τουρκίας διαπιστώνεται μια δυσαρμονία μεταξύ των μεγαλύτερων στόχων της «Νέας Τουρκίας» και των περιορισμών που θέτουν οι ισχύουσες κατά τα τελευταία εκατό χρόνια εδαφικές διευθετήσεις στο Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο. Το σύνδρομο της Λωζάνης αποτυπώνεται έτσι με επιθετική ρητορική (το αφήγημα της «Γαλάζιας Πατρίδας») έναντι της Ελλάδας, ενώ παίρνει σάρκα και οστά στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή (έναντι της Κύπρου, της Συρίας, της Λιβύης και του Ιράκ).

Δυστυχώς τα πράγματα μπορεί να γίνουν ακόμα χειρότερα. Η ύπαρξη αυταρχικών καθεστώτων ακόμα και εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενισχυόμενη από την εκλογική ήττα και τη συνακόλουθη εμφάνιση ενός αυταρχικού ηγέτη που θέτει σε διακίνηση την δημοκρατία στις ΗΠΑ υιοθετώντας επιθετική στάση έναντι του διεθνούς δικαίου, της πολυμυρίας και των διεθνών οργανισμών, αναπαράγει ή/και ενισχύει την προβληματική και επικίνδυνη σύνδεση αυταρχισμού και επιθετικότητας στην εξωτερική πολιτική. ●

1 Η Άννδος του Ερντογάν. Κίνδυνος για την Ευρώπη, Αθήνα, Gutenberg, 2021, σ. 42.

2 Henri Tajfel, *Human Groups and Social Categories*, Cambridge University Press, 1981.

3 John Mearsheimer, *Why Leaders Lie: The Truth About Lying in International Politics*, NY, Oxford University Press, 2013.